

Ανθολόγιο της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα

Γιάννης Μητροφάνης

A School Anthology of the Greek Literature of the Diaspora: This article describes the terms and conditions in which the Greek Diaspora is defined in a school anthology. Using systems theory it analyses the relation of migration literature to the pedagogical framework of the anthology. In particular, the article deals with the criteria for selection of texts which are: a) a representative geographical sample of the areas of the Greek Diaspora; b) that the texts be appropriate for students for learning at this level; c) a representative sample of literary genres; d) that the sample shows the historical development of Greek migration literature; and finally e) that the sample illustrates the multicultural aspects of the literature.

1. Εισαγωγή

Η λογοτεχνία της διασποράς δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητη και να αποκλειστεί από ένα ερευνητικό πρόγραμμα, όπως το *Παιδεία Ομογενών*, το οποίο καλείται να δημιουργήσει εκπαιδευτικό υλικό για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη διασπορά. Εξάλλου, η ίδια η φιλοσοφία του προγράμματος δεν επιτρέπει τέτοιου είδους αποκλεισμούς, δεδομένου ότι προωθεί τον πολιτισμικό αλληλοεμπλουτισμό των Ελλήνων της Διασποράς μεταξύ τους και με την Ελλάδα.¹

Ένα σχολικό ανθολόγιο για την ελλαδική λογοτεχνική ιστορία είναι ένα σχετικά εύκολα περιγράψιμο ίσως και προβλέψιμο *corpus* λογοτεχνικών κειμένων, το οποίο αποτελεί συνήθως προσομοίωση του εθνικού λογοτεχνικού κανόνα. Πόσο προβλέψιμο είναι, όμως, ένα *corpus* κειμένων για ένα σχολικό ανθολόγιο της διασποράς;

Ο μη κανονικοποιημένος χαρακτήρας της λογοτεχνίας της διασποράς και η απουσία συστηματικών ιστοριογραφικών μελετών και βιβλιογραφικών καταγραφών, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, προβάλλεται ως μειονέκτημα (Βασιλακάκος, 1997:19–24). Οι επιμελητές ενός ανθολογίου αισθάνονται σε αυτή την περίπτωση

¹ Η έκδοση του σχολικού ανθολογίου για τη λογοτεχνία της διασποράς εντάχθηκε στο Πρόγραμμα Παιδεία Ομογενών και χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και την Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα πλαίσια του Γ' Κ.Π.Σ.

ανασφαλείς με την εποπτεία πιθανόν του γραμματολογικού πλαισίου και την απουσία μιας διυποκειμενικής πρόσληψης και αξιολόγησης των κειμένων. Ωστόσο, οφείλουν να λάβουν μία σειρά από αποφάσεις:

- α) να αξιολογήσουν τη λογοτεχνικότητα — έννοια ρευστή, ασαφής και ως ένα βαθμό υποκειμενική — των κειμένων, κάτι που στην περίπτωση ενός ανθολογίου της ελλαδικής λογοτεχνίας το έχουν πράξει ήδη η ακαδημαϊκή κοινότητα, οι κριτικοί, ο “λογοτεχνικός ανταγωνισμός”, ο χρόνος, οι αναγνώστες· οι επιμελητές σε αυτή την περίπτωση περιορίζονται απλώς στην εκ του ασφαλούς επικύρωση ενός διαμορφωμένου σώματος έργων·
- β) να ορίσουν τι είναι λογοτεχνία της διασποράς και ποια λογοτεχνικά είδη περιλαμβάνει· εν ολίγοις να διαμορφώσουν ένα ύφος κανόνα και στη συνέχεια να διατυπώσουν παιδαγωγικά κριτήρια για την επιλογή των κειμένων.

2. Η λογοτεχνία της διασποράς

Η διατύπωση ενός οντολογικού ορισμού για τη λογοτεχνία της διασποράς προκαλεί ενδεχομένως αμηχανία, αν δεν μοιάζει με ατέρμονα προσπάθεια. Ερωτήματα, όπως: σε ποιο λογοτεχνικό σύστημα εντάσσεται η λογοτεχνία της διασποράς σε εκείνο της χώρας προέλευσης ή σε εκείνο της χώρας διαμονής, είναι λογοτεχνία ή απλώς μία μορφή μαζικής κουλτούρας, χρήζουν διερεύνησης. Ωστόσο, όταν επιμελείσαι ενός ανθολογίου για τη λογοτεχνία της διασποράς σημαίνει ότι την έχεις *a priori* αναγνωρίσει, και αν δεν μπορείς να την ορίσεις, τουλάχιστον οφείλεις *posteriori* να την περιγράψεις.

Η λογοτεχνία της ελληνικής διασποράς είναι μία μορφή *εθνοτικής λογοτεχνίας*, με την έννοια ότι γράφεται από και απευθύνεται σε μετανάστες. Η μεταναστευτική λογοτεχνία καλλιεργείται σε ένα ετερόκλητο πολιτισμικό περιβάλλον αποκομμένη γεωγραφικά από τον κορμό της εθνικής λογοτεχνίας αλλά όχι απαραίτητα και γραμματολογικά αποξενωμένη. Εντάσσεται επομένως σε δύο ετερογενή πολιτισμικά συστήματα και κατ’ επέκταση σε δύο λογοτεχνικά πολυσυστήματα (Μητροφάνης, 2004:130–147).

Παράλληλα, η λογοτεχνία της διασποράς διαφοροποιείται και στο επίπεδο πρόσληψης. Πρόκειται για μία λογοτεχνία η οποία στις πρώιμες φάσεις της θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία “κλειστή” λογοτεχνία, μία λογοτεχνία δηλαδή με ομάδα-στόχο κάποιων ιδιόμορφων αναγνωστών. Με όρους φαινομενολογίας της ανάγνωσης και εντελώς σχηματικά θα διέκρινε κανείς σε μία ενδεχόμενη περιодολόγηση της ελληνικής μεταναστευτικής λογοτεχνίας, δύο κατηγορίες εννοούμενου αναγνώστη, και επομένως, αναγνωστικού κοινού: εκείνη της πρώτης γενιάς μεταναστών και εκείνη της δεύτερης.

Φαίνεται ότι η λογοτεχνία της διασποράς, ως μορφή αφήγησης και συνεπώς ως μορφή επικοινωνίας, συνέβαλε και ως ένα βαθμό συμβάλλει και σήμερα στην ενίσχυση της κοινοτικής συνείδησης. Στόχος, δηλαδή, είναι η πολιτισμική μεταβίβαση των εκφάνσεων της εθνοτικής ταυτότητας, το περιεχόμενο της οποίας

είναι συνάρτηση τόσο των δεσμών της παροικίας με το εθνικό κέντρο όσο και με το περιεχόμενο που αποδίδει η χώρα διαμονής στην εθνοτική ταυτότητα των μειονοτικών της πληθυσμών. Είναι εντελώς διαφορετική, για παράδειγμα, η ένταση στη συντήρηση της διαφοράς στη λογοτεχνία της ελληνικής διασποράς στην Ευρώπη από ό,τι στην Αμερική ή την Αυστραλία. Συνεπώς, η μεταναστευτική λογοτεχνία συγκροτεί ένα μηχανισμό καθορισμού και επανακαθορισμού του ορίου ανάμεσα στη διασπορά και την υπόλοιπη κοινωνία.

Η έννοια της διαφοράς εκφράζεται μέσω των κειμένων είτε με την επίκληση της μνήμης, με την έννοια της εμπειρίας που οι ίδιοι οι συγγραφείς είχαν από την Ελλάδα — πρώτη γενιά μεταναστών-συγγραφέων — είτε με την επεξεργασία βιωμάτων που δεν ανήκουν στη δική τους βιογραφία, αλλά σε εκείνη των προγόνων τους — δεύτερη γενιά μεταναστών-συγγραφέων. Επομένως, η μεταναστευτική λογοτεχνία λειτούργησε αρχικά ως προσπάθεια των δημιουργών να κατανοήσουν κοινωνικές εμπειρίες οι οποίες δεν είναι γενικά αντιπροσωπευτικές και η λογοτεχνία της διασποράς κατανοείται ως μία κοινωνικοποιητική λογοτεχνία (*Sozialisationsliterature*).

Οι διαπιστώσεις αυτές μας οδηγούν σε μερικά κρίσιμα ερωτήματα για τα κριτήρια ανθολόγησης της ελληνικής λογοτεχνίας στη διασπορά:

- α) ποιοι είναι οι αναγνώστες ενός σχολικού ανθολογίου για τη λογοτεχνία της διασποράς και τι είδους αναγνώστες επιδιώκει να διαμορφώσει η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην παροικία;
- β) τι περιεχόμενο αποδίδουμε στον όρο λογοτεχνική ανάγνωση στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση, τι επιδιώκουμε εντέλει να αναδείξουμε μέσα από τα κείμενα του ανθολογίου;

3. Ο εννοούμενος αναγνώστης του ανθολογίου για τη λογοτεχνία της διασποράς

Ένα σχολικό ανθολόγιο διακρίνεται κυρίως για την *επικοινωνιακή του ασυμμετρία* (O'Sullivan, 2000:117). Η επιμέλεια της επιλογής των κειμένων είναι αποτέλεσμα δύο αλληπάληλων επικοινωνιακών διαδικασιών. Ο επιμελητής κειμένων αρχικά λειτουργεί ως πραγματικός αναγνώστης ή αποδέκτης του προς ανθολό-

γηση κειμένου. Στο δεύτερο μέρος της επικοινωνιακής διαδικασίας, ο ανθολόγος μεταμορφώνεται πλέον σε αποκλειστικό πομπό του κειμένου, αναλαμβάνει δηλαδή έναν παράλληλο ρόλο με εκείνο του συγγραφέα. Δεν πρόκειται όμως για την παραγωγή ενός νέου μηνύματος, αλλά για τροποποίηση του αφηγηματικού κειμένου, εφόσον πλέον έχει αποσπάσει ένα μέρος του. Ο ανθολόγος απευθύνει τις επιλογές του σε ένα νέο αναγνωστικό κοινό, το οποίο φυσικά δεν είχε εξουσιοδοτηθεί αρχικά από τον πραγματικό συγγραφέα του αφηγηματικού κειμένου. Οι επιλογές και η διάταξη των κειμένων, οι ιεραρχήσεις και οι κατηγοριοποιήσεις παράγουν μία προβολή όχι μόνο ενός εννοούμενου επιμελητή-συγγραφέα αλλά και ενός εννοούμενου αναγνώστη μαθητή.

Ποιος είναι ο εννοούμενος μαθητής αναγνώστης του συγκεκριμένου ανθολογίου; Ποιο είναι το πολιτισμικό φορτίο του συγκεκριμένου μαθητικού πληθυσμού;

Το ανθολόγιο της διασποράς απευθύνεται σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη διασπορά και συνεπώς οι όροι χρήσης του πρέπει να εντάσσονται σε μία ευρύτερη παιδαγωγική φιλοσοφία βάσει της οποίας σχεδιάζεται η παραγωγή του διδακτικού υλικού στο πλαίσιο του Προγράμματος *Παιδεία Ομογενών*.

Η διερεύνηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών στη διασπορά οδήγησε στο συμπέρασμα ότι στην ελληνική διασπορά απαντώνται πολλές εκφάνσεις της ελληνικότητας, οι οποίες συναρτώνται κάθε φορά με την εκάστοτε ιστορική εξέλιξη της παροικίας και τις εκάστοτε πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες διαβίωσης των μελών της κάθε παροικίας. “Στη μία περίπτωση, η εθνοπολιτισμική ταυτότητα του μαθητή εμφανίζεται ως μία συνειδητή ελληνικότητα η οποία δεν έχει απλώς την ελλαδική έκφανση της ελληνικότητας (ελλαδική νόρμα) ως πρότυπο, αλλά είναι και πολύ κοντά σ’ αυτήν. Στην άλλη περίπτωση, εμφανίζεται απλώς ως ιδεολόγημα, ως συναισθηματικός δεσμός με ό,τι είναι ελληνικό, ως πίστη σε μία ελληνική καταγωγή, χωρίς όμως να συνοδεύεται από συγχρονικά στοιχεία όπως: γλώσσα, θρησκεία, ιστορία, θεσμοί, ήθη-έθιμα” (Δαμανάκης, 2001:27).

Συνεπώς, η πολιτισμική ταυτότητα των μαθητών στους οποίους απευθύνεται το ανθολόγιο της διασποράς διαφέρει αισθητά. Οι δυο ακραίες εκφάνσεις της ελληνικότητας που συναντά κανείς στη διασπορά, χωρίς πάντα να αποκλείονται και ενδιάμεσες περιπτώσεις, παραπέμπουν περισσότερο σε μία πολιτισμική ετερότητα και πολλαπλότητα παρά σε μία πολιτισμική ταυτότητα.

Στόχος του προγράμματος *Παιδεία Ομογενών* είναι ο πολιτισμικός εμπλουτισμός και συνεπώς οφείλουμε να διατυπώσουμε τους όρους διαμόρφωσης ενός σχολικού λογοτεχνικού κανόνα για τη λογοτεχνία της διασποράς μέσω του οποίου ο αναγνώστης-μαθητής θα διαβάζει τον “εαυτό” του, την ιστορία του, θα διαλέγεται εντέλει με τις πολλαπλές εκφάνσεις της πολιτισμικής του ταυτότητας.

Η μελέτη του *corpus* των λογοτεχνικών κειμένων μας οδήγησε στη διατύπωση κριτηρίων επιλογής έργων και αποσπασμάτων με βάση πάντα την παιδαγωγική φιλοσοφία του Προγράμματος *Παιδεία Ομογενών*.

4. Κριτήρια επιλογής κειμένων

Συνολικά διαμορφώθηκαν πέντε κριτήρια σύμφωνα με οποία συστηματοποιήθηκε το corpus των κειμένων για τη διαμόρφωση του ανθολογίου:

- α) Γεωγραφικό κριτήριο
- β) Επίπεδο γλωσσικής δυσκολίας των κειμένων
- γ) Λογοτεχνικά είδη
- δ) Ιστορική εξέλιξη της μεταναστευτικής λογοτεχνίας

- (α) *Το γεωγραφικό κριτήριο*: βασικός στόχος των επιμελητών του ανθολογίου ήταν η όσο το δυνατόν ευρύτερη εκπροσώπηση των παροικιών μέσω της λογοτεχνικής τους παραγωγής. Για το σκοπό αυτό συγκεντρώθηκαν κείμενα από την Αυστραλία, τις Η.Π.Α, τον Καναδά, την Ευρώπη και τη Νότιο Αφρική και καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια ισόποσης εκπροσώπησης των χωρών αυτών στο corpus των κειμένων.²
- (β) *Επίπεδο γλωσσικής δυσκολίας των κειμένων*: στις επιλογές μας αποφύγαμε κείμενα ιδιαίτερα απαιτητικά τα οποία δεν ανταποκρίνονται στο γλωσσικό επίπεδο των μαθητών της ομάδας-στόχος.
- (γ) *Λογοτεχνικά είδη*: από το corpus των προτεινόμενων κειμένων, επιλέξαμε εκτός από τα παραδοσιακά είδη πρόζα, θέατρο, ποίηση και άλλα όπως οι *βιοαφηγήσεις*. Πρόκειται για το λογοτεχνικό είδος το οποίο φαίνεται ότι ακμάζει στην πρώιμη μεταναστευτική λογοτεχνία και είναι μία μορφή αυτοβιογραφίας (Τσιανίκας, 2004:63–65).
- (δ) *Ιστορική εξέλιξη της μεταναστευτικής λογοτεχνίας*: ο αδρομερής διαχωρισμός της λογοτεχνίας της διασποράς σε περιόδους νοσταλγίας για την πατρίδα και σε περιόδους πλήρους διαπολιτισμικής “συνείδησης” των συγγραφέων, αλλά και των έργων είναι ένα κριτήριο το οποίο φαίνεται να προδιαγράφει το ύφος κανονικοποίησης. Στόχος μας ήταν να διαμορφώσουμε μία μορφή διαλογικότητας μεταξύ κειμένων και αναγνωστών, ώστε να μην εξοβελίσουμε την πρώτη κατηγορία κειμένων, αλλά ως ένα βαθμό να την εντάξουμε στο σχολικό κανόνα. Αυτή η μεθοδολογική αρχή συμβιβάζει δύο αντίρροπες τάσεις, εκείνη της λογοτεχνικής εξέλιξης και εκείνη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η έμφαση, ωστόσο, δόθηκε σε κείμενα το ιδεολογικό υπόστρωμα των οποίων συνέχει ένα διαπολιτισμικό γίγνεσθαι.

² Η συλλογή των κειμένων από επιστήμονες οι οποίοι γνώριζαν το γραμματολογικό πλαίσιο της ελληνόγλωσσης λογοτεχνίας στη διασπορά. Συγκεκριμένα, για τη συλλογή των κειμένων από την Αυστραλία συνεργάστηκε ο Μιχάλης Τσιανίκας, την Αμερική ο Στέφανος Κωνσταντινίδης, η Αναστασία Στεφανίδου και ο Πύργος Καλογεράς. Τα κείμενα της Νοτίου Αφρικής προτάθηκαν από την Μαριλένα Πιπερίδου και την Αναστασία Κρυσταλλίδου, ενώ τα κείμενα από τις ευρωπαϊκές χώρες προτάθηκαν από την Νίκη Eideneier. Η επιμέλεια της ανθολόγησης ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας του γράφοντος με την Αναστασία Ψαροπούλου, Μιχάλη Τσιανίκα και Στέφανο Κωνσταντινίδη.

Η αξιολόγηση των συγκεκριμένων κειμένων στηρίχθηκε στο διαπολιτισμικό μοντέλο ερμηνείας της μεταναστευτικής λογοτεχνίας το οποίο προτείνει τα εξής κριτήρια (Μπλιούμη, 2004:83–86):

1. *Η δυναμική έννοια του πολιτισμού*: το κείμενο πρέπει να συλλαμβάνει την έννοια “πολιτισμός” όχι ως μία στατική, αλλά ως μία δυναμική διαδικασία, ένα ετερόκλητο πεδίο το οποίο διαρκώς μετασχηματίζεται. Το απόσπασμα από το θεατρικό έργο του Θεόδωρου Πατρικαρέα *Έλληνες εξάπαντος* είναι εύλωτο.
2. *Η αυτοκριτική ως προς την έννοια του οικείου*: σε αυτή την περίπτωση συνήθως τα κείμενα αξιολογούν ή επανεξετάζουν περισσότερο νηφάλια οικείου πολιτισμικούς κώδικες, όπως για παράδειγμα το έργο της Ελένης Δελιδημητρίου-Τσακμάκη *Η απόφαση που δεν πάρθηκε*.
3. *Η υβριδικότητα*: το κριτήριο αυτό αναφέρεται τόσο στη συλλογική όσο και στην ατομική ταυτότητα. Η υβριδικότητα εκφράζει συνήθως μορφές πολιτισμικής μείξης όπως είναι η δυναμική αλληλεπίδραση των πολιτισμικών κωδίκων που βιώνει ένας μετανάστης στη χώρα υποδοχής. Το ποίημα του Νίκου Νινολάκη *Επιστροφή στην Τροία* είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση υβριδικότητας.
4. *Η αφηγηματική τεχνική της “διπλής οπτικής”*: αναφέρεται στην τεχνική της “διπλής όρασης”: κατά πόσο δηλαδή το ξένο και το οικείο παρουσιάζονται μέσα από διαφορετικές εννοιολογικές προοπτικές τις οποίες εκπροσωπούν συνήθως διαφορετικοί ήρωες. Το ερώτημα που τίθεται σε αυτή την περίπτωση είναι αν κυριαρχεί η οπτική του οικείου ή αν παρατηρείται και η προσπάθεια να παρουσιαστεί η οπτική γωνία του Άλλου. *Η Αλεξία* της Αντιγόνης Κεφαλά και το απόσπασμα *Άουφ βίντερζεεν καρντάς* της Λίλιαν Μήτρου είναι κείμενα η οπτική γωνία των οποίων διαλέγεται τόσο με την έννοια του οικείου όσο και με την έννοια του Άλλου.

5. Θεματικές ενότητες του ανθολογίου

Το ανθολόγιο μετά και την τελική διαμόρφωση του corpus των κειμένων αποτελείται από πέντε θεματικές ενότητες με τους εξής τίτλους:

1. Μ’ ένα μπόγο απ’ όνειρα και ελπίδες
2. Ιστορίες μιας ζωής
3. Εμείς και οι άλλοι
4. Πολλαπλές ταυτότητες
5. Με ποια πατρίδα να δεθώ και ποια ν’ αφήσω;

Ο πρώτος και ο δεύτερος θεματικός κύκλος περιλαμβάνει κείμενα που αναφέρονται στην απόφαση της μετοικεσίας, στις πρώτες μεταναστευτικές εμπειρίες, στην οικογενειακή και προσωπική ιστορία του Έλληνα στην παροικία, όπως είναι για παράδειγμα η ευτράπελη ιστορία με την εφεύρεση του Milk Shake από έναν Έλληνα μετανάστη στην Αυστραλία. *Οι φουστανελοφόροι στο Μόντρεαλ* είναι κείμενο που

περιγράφει τις γλωσσικές παρανοήσεις δυο μεταναστών οι οποίοι προσπαθούν να ενοικιάσουν ένα δίπατο σπίτι για τους πρώτους φουστανελοφόρους μετανάστες στον Καναδά. Η μετάφραση του επιρρήματος “πάνω-κάτω” με τη λέξη upstairs downstairs αντί με το about είναι η αιτία που οι δύο Έλληνες νοικιάζουν πάρα πολύ φθηνά ένα δίπατο σπίτι.

Το διήγημα του Σάκη Πορίχη *Το παιδί βαλίτσα* μέσα από τη διακριτική ειρωνική αποστασιοποίηση του αφηγητή εστιάζεται στην προσπάθεια μιας ελληνικής οικογένειας στη Γερμανία να περιχαρακώσει την ελληνικότητά της, έχοντας αποκοπεί από την κοινωνία της χώρας υποδοχής, με θύμα όμως το μικρό Νικολάκη. Ο πατέρας του Νικολάκη τον εμπιστεύεται άλλοτε στους παππούδες στην Ελλάδα και άλλοτε τον “ανακαλεί” στην Γερμανία:

[...] Ο Νικολάκης, μέσω των γονέων του, αποφάσισε να μείνει με τους παππούδες, αλλά μετά από λίγους μήνες, χωρίς να το καταλάβει πώς, σαν να ήταν βαλίτσα, βρέθηκε στα χέρια του μπαμπά. Από 'κει στο πίσω κάθισμα του αυτοκινήτου, όπως ορίζει η αστυνομία για τα παιδιά, και, μετά από 26 ώρες, έξω από το Μόναχο σε ένα ωραίο σπίτι με κήπο, κουρεμένο γρασίδι και κούνια για την Κόνυ. Έτσι, όμως, δεν μαθαίνει κανείς επάγγελμα, όταν ξαπλώνει με τις ώρες στο γρασίδι και ονειρεύεται. Γι' αυτό, μόλις ανακοινώθηκε από το ραδιόφωνο στο Μόναχο ότι προσφέρονται θέσεις μαθητείας στην Ελλάδα για παιδιά μεταναστών, ο Νίκος δηλώθηκε από τους πρώτους. Άλλωστε το γνωρίζουμε ήδη, ο μπαμπάς και η μούτη είχαν σκοπό να γυρίσουν στην πατρίδα. Του μπαμπά! Η μούτη στην αρχή δεν ήταν πεπεισμένη. Μετά, όσο το καλοσκεφτόταν, έβρισκε κι αυτή ότι, αφού θα ξενιτευτούν μία και καλή, ας έκανε την αρχή ο Νίκος, συνηθισμένος ήταν. [...] Κρίμα που δεν ήταν κι ο Νικολάκης εκεί να τους πει ότι ήθελε η Γερμανία κι η Ελλάδα να γίνουν ένα, η όμα Μύλερ να πλέκει δίπλα στη γιαγιά την Αρετή κι ο παππούς να μάθει να τρώει το ξινό λάχανο από την όμα κι εκείνη το τζατζίκι, ο μπαμπάς να δουλεύει λιγότερο και η μαμά να τον παίρνει στην αγκαλιά της και να τον σφίγγει ... μέχρι να σπάσει. Κι όταν η καρδιά του πάει να σπάσει από το φόβο, να τον σκεπάζει ολόκληρο και να του χαϊδεύει με τις ώρες τα μαλλιά (Πορίχης, χ.χ).

Η οικογένεια του παιδιού καταδιώκεται από τη φοβία της αφομοίωσης και προσπαθεί να προσδιορίσει την εθνοτική του ταυτότητα σε σχέση με το λόγο που εκπέμπεται από το εθνικό κέντρο. Η εναλλαγή όμως της εστίασης στο μικρό ήρωα και η μετατροπή της σε εσωτερική μετατοπίζει το εννοιολογικό κέντρο του διηγήματος και η παιδική οπτική γωνία αντικρούει τον πατριαρχικό λόγο.

Στο απόσπασμα *Η μασέλα* της Ελένης Τορόση η ηλικιωμένη πια μητέρα της αφηγήτριας, ζώντας για λίγο καιρό στο Μόναχο δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τις καθημερινές συνήθειες των ανθρώπων στη Γερμανία. Η συμπεριφορά της συνεχώς εκθέτει την κόρη της, βγαίνει στους δρόμους με τις παντόφλες και την ποδιά, εξερευνά τους σκουπιδοτενεκέδες στη γειτονιά και αναρωτιέται: “*Τι πετάνε αυτοί οι Γερμανοί, όλο καινούρια πράγματα*”. Χαζεύει με τις ώρες τα ράφια στα σούπερ μάρκετ και αδιαφορεί για τις συστάσεις της κόρης της λέγοντας “*τι μας νοιάζουν αυτοί παιδάκι μου! Αυτοί είναι όλοι ξένοι*”.

Ο τρίτος θεματικός κύκλος — *Εμείς και οι άλλοι* — περιλαμβάνει κείμενα που σκιαγραφούν τις σχέσεις των Ελλήνων με τη χώρα υποδοχής. Η ξενοφοβία, ο

κοινωνικός αποκλεισμός είναι μερικά μόνο από τα θέματα της ενότητας. Το μουστάκι του Αντώνη Σουρούνη αναφέρεται στην αμηχανία του Γερμανού εργοδότη αλλά και των γειτόνων μπροστά στο ιδιόμορφο μουστάκι ενός Έλληνα. Οι κυριακάτικες συνήθειες της οικογένειας με τη συγκέντρωση άλλων Ελλήνων στο σπίτι της, οι κατσαρόλες και τα αρνίσια κεφαλάκια προκαλούν πανικό στους γείτονες. Ο ιδιοκτήτης του σπιτιού μάταια προσπαθεί να τους καθησυχάσει λέγοντά τους ότι “τα κεφαλάκια και τα έντερα που έβλεπαν να κουβαλάνε οι νοικάρηδες του, προέρχονταν από αρνάκια που αγόραζαν κανονικά από τα σφαγεία και όχι από σφαγμένους Γερμανούς”.

Ο τέταρτος θεματικός κύκλος — *Πολλαπλές ταυτότητες* — περιλαμβάνει κείμενα που αναφέρονται σε θέματα ταυτότητας του Έλληνα της πρώτης, δεύτερης ή και τρίτης γενιάς μεταναστών. Στα επιλεγμένα αποσπάσματα συγκρούονται δυο αντιλήψεις σχετικά με την εθνοπολιτισμική ταυτότητα των ηρώων: η ελληνικότητα όπως εκφράζεται και εκπροσωπείται μέσα από τις μνήμες και τα βιώματα της πατρώας γης και η ελληνικότητα όπως εκφράζεται και αξιολογείται από τον απόγονο της μεταναστευτικής οικογένειας. Σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται απλώς για χάσμα γενεών αλλά για χάσμα εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού.

Το ανθολόγιο ολοκληρώνει την ξενάγηση του αναγνώστη στον πέμπτο θεματικό κύκλο — *Με ποια πατρίδα να δεθώ και ποια ν’ αφήσω;* — με ένα ερώτημα που υποδηλώνει το μετέωρο βήμα και την αμφιταλάντευση ανάμεσα σε δυο πατρίδες.

Τα κείμενα αυτής της θεματικής ενότητας εμπλέκουν τον εννοούμενο αναγνώστη στο ερώτημα σχετικά με το ποιες παραλλαγές της έννοιας “πατρίδα” εμφανίζονται σε παροικιακές καταστάσεις και τι σχέση έχουν αυτές με την ιδέα της πατρίδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κείμενο *Hellados*:

— Σε τρεις μέρες έρχεται στο Σουχούμι ένα βαπόρι από την Ελλάδα. Όλοι οι Έλληνες της συνοικίας μας φεύγουν για την Ελλάδα ... Και ο πατέρας μου ... Ο Παγγούλης σώπασε.

— Και λοιπόν;

— Εγώ δε θέλω να πάω μαζί του ... Ο πατέρας μου λέει, ότι εκεί είναι η πατρίδα μας, η πατρική μας γη, η ένδοξη Ελλάδα ... Μας φωνάζει το αίμα των προγόνων μας και χρέος μας είναι να πάμε εκεί ...

— Και γιατί δεν θέλεις να φύγεις; Παραξενεύτηκα εγώ ειλικρινά. [...]

— Πώς να σου εξηγήσω ... είπε τελικά ο Παγγούλης. Εγώ δε θυμάμαι τη μάνα μου. Ο πατέρας μου όλη τη μέρα είναι στον κήπο ή στο παζάρι. Εγώ μεγάλωσα στη λεωφόρο Βενετίας, στο δρόμο ... Η δική μου Ελλάδα, η πατρίδα μου είναι το Σουχούμι, η λεωφόρος Βενετίας, ο ποταμός Τσαλαμπάση, ο Κώκα, ο Πέτια, ο Κούρλικ, ο Φέμα ... η Μαύρη Θάλασσα, το γαϊδουράκι μου, η γέφυρα πάνω από το σιδηρόδρομο ... Ο Παγγούλης σταμάτησε λιγάκι και μετά ξανασυνέχισε ... η Μήδα και εσύ ...

Το όνομα Μήδα για πρώτη φορά το άκουγα από τον Παγγούλη, αλλά δεν τον ρώτησα — ποιος είναι η Μήδα; Γιατί από τον Κώκα το ήξερα: Η Μήδα ήταν κόρη μιας Ελληνίδας και ενός Αμπαχάζου. Πιο όμορφη κόρη από τη Μήδα δεν υπήρχε σ’ όλο το Σουχούμι, και αυτή την κόρη αγαπούσε ο Παγγούλης.

— Κατάλαβες; Ρώτησε ο Παγγούλης και με κοίταξε στα μάτια. Ανατρίχιασα. Για πρώτη φορά άκουγα στη ζωή μου τέτοιες λέξεις.

— Μάλιστα. Τότε να μου εξηγήσεις τι είναι αυτό; Άνοιξα το πουκάμισό του και διάβασα δυνατά: HELLADOS.

— Αυτή είναι λέξη, είναι τατουάζ, Τζέμαλ. Η πατρίδα είναι πιο βαθιά, πιο μέσα ... είπε ο Γιαγγούλης και έβαλε το χέρι του στο στήθος [...] (Dumbadze, 1992:40–41).

Οι κάτοικοι του Σουχούμι την τρίτη μέρα συγκεντρώθηκαν στο λιμάνι και αποχαιρέτησαν τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν ήδη επιβιβαστεί στον “λευκότατο σαν σύννεφο Ποσειδώνα”:

Τρεις μέρες αργότερα, η θάλασσα έριξε στην εκβολή του ποταμού Κελασούρη το πτώμα ενός νεαρού. Οι ψαράδες το τράβηξαν έξω, το ξάπλωσαν στην αμμουδιά και φώναζαν τα παιδιά που κολυμπούσαμε εκεί κοντά για να το αναγνωρίσουμε. Το πρόσωπό του το είχε σβήσει το νερό. Κανένας δεν μπόρεσε να το αναγνωρίσει. Μόνον εγώ, εγώ τον αναγνώρισα, όταν πάνω στο φαρδύ του στήθος διάβασα τη μαγική λέξη: HELLADOS. Κυριευμένος από τη φρίκη το 'βαλα στα πόδια. Χωρίς να πάρω ανάσα, πέρασα την παραλία, το σιδηρόδρομο, τη λεωφόρο Βενετίας και σαν τρελός μπήκα απότομα στο σπίτι μου.

— Τι έπαθες; Με ρώτησε τρομαγμένη η θεία μου.

— Θεία Νίνα ... Ο Γιαγγούλης επέστρεψε ...

Μετά γονάτισα μπροστά της, την αγκάλιασα και έκλαψα με πολλή πίκρα. [...]

(Dumbadze, 1992:43–44)

Ο Γιαγγούλης είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση ήρωα στη λογοτεχνία της ελληνικής διασποράς, ο οποίος αντιστέκεται στο λόγο “περί διαφοράς” που εκπέμπεται από το εθνικό κέντρο. Ο πατέρας του, ο οποίος ανταποκρίνεται στα μηνύματα του εθνικού κέντρου και φεύγει με τους άλλους Έλληνες για τη γη της επαγγελίας, αυτοπροσδιορίζεται διαφορετικά από τον γιο του. Ο Γιαγγούλης αντίθετα βιώνει μία κοινωνική και επικοινωνιακή απόσταση από το εθνικό κέντρο αναφοράς, με αποτέλεσμα όλα τα μηνύματα περί ταυτότητας που εκπέμπονται από εκεί, να μην τον αφορούν.

Ο Γιαγγούλης, ως Έλληνας της ιστορικής διασποράς, δεν φέρει συγχρονικά στοιχεία για να αυτοπροσδιοριστεί και ως Έλληνας. Του αρκούν τα σύμβολα που έχει εσωτερικεύσει στο πολιτισμικό περιβάλλον της παροικίας του. Του αρκούν οι μύθοι, οι προφορικές παραδόσεις, ακόμα και σε μία άλλη, από την ελληνική, γλώσσα προκειμένου να αναπτύξει μία αυτοαντίληψη για την εθνοτική του ταυτότητα που του επιτρέπει τον αυτοπροσδιορισμό του και ως Έλληνα. Συνεπώς, η εθνοπολιτισμική ταυτότητα του Γιαγγούλη βασίζεται σε σύμβολα, σε ένα απλό τατουάζ με τη λέξη Hellados. Το τατουάζ συμπυκνώνει τη συμβολική ελληνικότητα του Γιαγγούλη, την αίσθηση του ανήκειν.

Ο Hellados ως ήρωας και ως κείμενο είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση υβριδικότητας. Το τατουάζ συμπυκνώνει μία μορφή έκφρασης της ελληνικότητας και παράλληλα ορίζει την τρισπόστατη σχέση του μετανάστη με την πατρίδα όχι ως χώρο αλλά ως αντίληψη που ο ίδιος έχει ενστερνιστεί και χωρίς πάντα να γνωρίζει, όπως και ο Hellados, με ποια πατρίδα να δεθεί και ποια ν' αφήσει!

Βιβλιογραφία

Μελέτες

Βασιλακάκος, 1997

Γιάννης Βασιλακάκος, *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία της Διασποράς: Αυστραλία*. Αθήνα: Gutenberg.

Δαμανάκης, 2001

Μιχάλης Δαμανάκης, "Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων της διασποράς", στο: *Προλεγόμενα Αναλυτικού Προγράμματος για την Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση*, επιμ. Μ. Βάμβουκας, Μ. Δαμανάκης, Γ. Κατσιμαλή: 17–48. Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Μητροφάνης, 2004

Γιάννης Μητροφάνης, "Από το σχολικό ανθολόγιο στη διαλογικότητα των πολιτισμών: Βασικά ζητήματα κανονικοποίησης και μεθοδολογίας", στο: *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα. Πρακτικά Διημερίδας, Ρέθυμνο, 24–25 Οκτωβρίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης, Γ. Μητροφάνης: 130–147, Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Μπλιούμη, 2004

Αγλαΐα Μπλιούμη, "Διαπολιτισμικά στοιχεία στη μεταναστευτική λογοτεχνία της Γερμανίας: Θεωρία και διαπολιτισμική πράξη", στο: *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα. Πρακτικά Διημερίδας, Ρέθυμνο, 24–25 Οκτωβρίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης, Γ. Μητροφάνης: 78–87, Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Τσιανίκας, 2004

Μιχάλης Τσιανίκας, "Ελληνοαυστραλιανή λογοτεχνία: Γενική προσέγγιση με ειδικότερες αναφορές" στο: *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα. Πρακτικά Διημερίδας, Ρέθυμνο, 24–25 Οκτωβρίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης, Γ. Μητροφάνης: 47–68, Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Πανεπιστήμιο Κρήτης.

O' Sullivan, 2000

Emer O' Sullivan, *Kinderliterarische Komparatistik*. Heidelberg: Universitätsverlag.

Κείμενα και Πηγές

Δεληδημητρίου-Τσακμάκη, 2001

Ελένη Δεληδημητρίου-Τσακμάκη, *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν. Μαρτυρίες μεταναστών Γερμανίας*. Θεσσαλονίκη: Studio University Press.

Dumbadze, 1992

Nodar Dumbadze, *Ο Hellados ένα ελληνάκι του Καυκάσου*. Μετάφραση από τα Γεωργιανά Θάμα Μέσχη, Αθήνα: Πολιτιστική εταιρεία "Πανόραμα".

Κεφαλά, 1995

Αντιγόνη Κεφαλά, *Αλεξία*. Μετάφραση από τα Αγγλικά Ε. Νίκα. Μελβούρνη: Owl Publishing.

Νινολάκης, 1990

Νίκος Νινολάκης, *Ο αργοναύτης του Νότου*. Μελβούρνη: αυτοέκδοση.

Πορίχης, χ.χ.

Σάκης Πορίχης, "Το παιδί βαλίτσα" στο: *Deutschland deine Griechen*, επιμ. Κ. Γιαννακάκος, Στ. Γερογιωργάκης, Κολωνία: Ρωμοσύνη.

Φουριέζος, χ.χ

Ιωάννης Φουριέζος, *Φουστανελοφόροι στο Μόντρεαλ*. Αδημοσίευτο.